

บทที่ ๒

ความหมายและความสำคัญของนิทานสือธรรมและธรรมนิยาย

นิทานเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากเรื่องจริง หรือเรื่องที่ผสมผสานกันระหว่างเรื่องจริงจากประสบการณ์ของผู้เล่าเข้ากับจินตนาการ จุดประสงค์ส่วนใหญ่ในการเล่านิทานเพื่อสร้างความสนุกสนานบันเทิงใจ ใช้สั่งสอนเตือนใจ หรือปรับเปลี่ยนพฤติกรรม สำหรับในส่วนของนิทานที่ให้ข้อคิดคติธรรมมีอยู่ทั่วไปในทุกชาติทุกภาษา นิทานประเภทนี้เป็นการบอกเล่าความดี ความงาม ความถูกต้องตามบรรทัดฐานกฎเกณฑ์ในสังคม เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เราเรียกนิทานแบบนี้ว่านิทานคติธรรม

นิยายหรือนวนิยาย เกิดขึ้นหลังเรื่องเล่าหรือนิทาน ส่วนมากมักจะเป็นวรรณกรรมที่เป็นงานเขียนประเภทให้ความบันเทิง มีลักษณะใกล้เคียงกับนิทานคือ แต่งขึ้นจากเรื่องจริงผสมผสานกับจินตนาการ หรืออาจแต่งขึ้นจากจินตนาการบวกรวมเข้ากับความคิดเห็นตามประสบการณ์ในชีวิตของผู้ประพันธ์ นวนิยายจัดแบ่งเป็นหลายประเภทตามความสนใจและความถนัดของผู้ประพันธ์ อาทิ นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ นวนิยายรักโรแมนติก นวนิยายสยองขวัญ นวนิยายสืบสวนสอบสวน สำหรับนวนิยายอิงธรรมหรือสือธรรม คือ นวนิยายที่สอดแทรกข้อคิดคติธรรม รวมถึงหลักธรรมต่าง ๆ ตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา ในดุชนิพนธ์เล่มนี้ผู้วิจัยเรียกว่า “ธรรมนิยาย”

๒.๑ ความหมายของนวนิยายสือธรรม

นวนิยายสือธรรม คือ งานประพันธ์ในรูปแบบของนวนิยายที่ถ่ายทอดธรรมตามแนวทางคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท นวนิยายสือธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) นวนิยายสือธรรมที่ใช้ฉากสมัยพุทธกาล (๒) นวนิยายสือธรรมที่ใช้ฉากปัจจุบัน สำหรับนวนิยายในงานวิจัยนี้หมายถึงธรรมนิยายของทมยันตีทั้ง ๔ เรื่อง ได้แก่ ฌาน จิตา มายา และไวษณวี

๒.๑.๑ นิทาน

มนุษย์ทุกเพศทุกวัยทุกเชื้อชาติรู้จักนิทานมาเป็นเวลานาน คาดว่ายาวนานเท่ากับสังคมมนุษย์ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ เห็นได้จากถ้ำโบราณในยุคหิน มีการเล่าเรื่องผ่านรอยขีดเขียนบนผนังถ้ำโดยใช้สีที่ได้ตามภูมิปัญญาในสมัยนั้น การเล่าเรื่องด้วยภาพวาดเหล่านี้เป็นนิทานที่เล่าโดยไร้เสียง ถ้าเทียบกับปัจจุบันก็น่าจะเทียบได้กับนิทานภาพซึ่งพัฒนาสีสันทัน และรูปลักษณะของการสร้างสรรค์ภาพด้วยเครื่องมือที่ทันสมัยในยุคดิจิทัล มุมมองของนิทานและนวนิยาย ตั้งอยู่บนรากฐานเดียวกัน มีผู้ให้นิยามของนิทานและนวนิยายแตกต่างกันไปตามยุคสมัย วัฒนธรรมท้องถิ่น ความเชื่อ ค่านิยมทาง

สังคม และ ศาสนา เป็นที่มาของธรรมเนียมที่สื่อคำสอนด้านศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม อันก่อปรด้วยคุณค่าหลายประการ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของนิทานว่า “เรื่องที่เล่ากันมา เช่น นิทานชาดก นิทานอีสป”^๑ ประคอง นิมมานเหมินท์ กล่าวถึงนิทานในเชิงคติชนวิทยาว่า “หมายถึงเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรม”^๒

วลัย ขวลิตรำรง ให้คำจำกัดความของนิทานว่า “นิทานคือเรื่องราวที่เล่าสืบทอดกันมา เป็นทอด ๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน นิทานเหล่านี้อาจเป็นเรื่องที่อิงความจริง หรือมีการเล่าเสริมต่อให้สนุกสนาน ตื่นเต้น ลึกซึ้ง หรือเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาจากจินตนาการของผู้เล่า”^๓

สมบุรณ์ ศิงฆะมานันท์ กล่าวถึงความหมายของนิทานว่า “นิทานเป็นเรื่องที่บันทึกความเป็นมาของมนุษย์ สัตว์ และสิ่งของ เป็นประสบการณ์ของชีวิต เป็นการตอบข้อสงสัย เป็นเครื่องกระตุ้นให้มนุษย์พัฒนาไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนา เป็นการระบายความรู้สึกนึกคิดความเศร้าโศก เสียใจ ดีใจ เพื่อฝัน เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสัตว์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม”^๔

ทรงพร สุทธิธรรม กล่าวว่า “นิทาน คือ เรื่องราวที่เล่าต่อกันมา หรือแต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อความสนุกสนาน หรือสอดแทรกแนวคิดคุณธรรมลักษณะที่พึงประสงค์แก่เด็ก เพื่อให้เด็กสามารถปฏิบัติตนได้เหมาะสมในการดำรงชีวิตในสังคม”^๕

สุดาวดี ไยพิมล ให้ความเห็นว่า “ เรื่องราวที่เล่า สืบทอดกันมา หรือมีผู้แต่งขึ้น เพื่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินและสอดแทรกความคิด คุณธรรมอันดีงามเข้าสู่จิตใจเด็ก และเป็นแนวทาง

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๕๖), หน้า ๖๓๔.

^๒ ประคอง นิมมานเหมินท์, นิทานพื้นบ้าน, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๘ เล่มที่ ๑ หน่วยที่ ๒, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๗), หน้า ๕๙.

^๓ วลัย ขวลิตรำรง, ส่งเสริมห้องสมุดด้วยการเล่านิทาน, วารสารการศึกษาผู้ใหญ่ ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๓๕, (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๑๕), หน้า ๒๒-๒๖.

^๔ สมบุรณ์ ศิงฆะมานันท์, การเล่านิทานและอ่านหนังสือให้เด็กฟัง, คหเศรษฐศาสตร์ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๒๒), หน้า ๓๑-๓๘.

^๕ ทรงพร สุทธิธรรม, “การศึกษาความสามารถในการรับรู้และเข้าใจทักษะของผู้เรียนของเด็กปฐมวัยที่ผู้ปกครองจัดกิจกรรมนิทานเพื่อส่งเสริมการคลายยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๔), หน้า ๕๖.

ในการปฏิบัติหน้าที่ที่ควรในการดำรงชีวิตในสังคม”^๖

กิ่งแก้ว อรรถากร กล่าวว่า “นิทานคือการเล่าปากต่อปาก จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลายประการด้วยกัน อาทิ เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อความจรรโลงใจ เพื่อสั่งสอนเป็นคติเตือนใจ รวมทั้งเป็นเครื่องมือขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์”^๗

ประคอง นิมมานเหมินท์ แบ่งประเภทของนิทานโดยลักษณะหลักของเรื่องไว้อย่างละเอียด^๘ ได้แก่

๑. นิทานปรัมปราหรือนิทานทรงเครื่อง (Fairy Tale) เป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาวมีเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ประกอบขึ้นมาเป็นเรื่องราว มีทั้งเหตุการณ์ที่ขัดแย้งกันและคล้อยตามกัน ตัวเอกของเรื่องมักมีคุณสมบัติพิเศษเหนือมนุษย์ทั่วไป มีอิทธิปาฏิหาริย์ เนื้อเรื่องสนุกสนานตื่นเต้นเต็มไปด้วยจินตนาการ ตื่นร้ายปลายดี ช่วงเวลาและสถานที่ของเรื่องไม่ชัดเจน มักขึ้นต้นเรื่องราวว่า กาลครั้งหนึ่ง ณ เมืองแห่งหนึ่ง เช่น ปลายทุ่ง สักขีทอง เป็นต้น

๒. นิทานท้องถิ่น (Legend or Sage) ลักษณะคล้ายนิทานปรัมปราแต่เนื้อเรื่องจะสั้นกว่า มักเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ คตินิยม ขนบประเพณี มีการอ้างอิงหลักฐานประกอบในลักษณะของสถานที่จริงตัวบุคคลจริง เพื่อความน่าเชื่อถือ เช่น เจ้าแม่สร้อยดอกหมาก พระยาทรงพระยาพาน เป็นต้น

๓. นิทานอธิบาย (Explanatory Tale) ลักษณะคล้ายนิทานปรัมปรา นิทานท้องถิ่น อาทิ ผาคอยนาง รวมทั้งตอบคำถามเรื่องปรากฏการณ์ต่าง ๆ ด้วย เช่น ทำไมมดตะนอยจึงเอวคอด ทำไมคนต้องตบุง กำเนิดดาวลูกไก่ เป็นต้น

๔. นิทานชีวิต (Novella or Romantic Tale) เรื่องราวค่อนข้างยาวและมีลักษณะใกล้เคียงกับชีวิตจริงของมนุษย์ทั่วไป เนื้อเรื่องมีทั้ง รัก โลภ โกรธ หลง กลัว ตัวเอกต้องใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหา ต้องเข้มแข็งอดทนและกล้าหาญ เช่น ขุนช้างขุนแผน พระลอ เป็นต้น

๕. นิทานเรื่องผี (Ghost Tale) เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ เนื้อเรื่องตื่นเต้นเขย่าขวัญ ตัวเอกเป็นวิญญาณภูติผี ซึ่งจะปรากฏตัวแสดงอิทธิฤทธิ์ หลอกหลอน สิ่งสุ เพื่อให้ความช่วยเหลือมนุษย์หรือแก้แค้น เช่น แม่นาคพระโขนง ผีกองกอย ผีกระสือ ผีกระหัง เป็นต้น

^๖ สุดาวดี ไยพมิล, “ความสามารถในการจำแนกพฤติกรรมด้านความซื่อสัตย์ของเด็กปฐมวัยที่ได้ฟังการเล่านิทานโดยใช้หุ่นมือ และการเล่านิทานโดยการแสดงบทบาทสมมุติประกอบ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๓), หน้า ๒๔.

^๗ กิ่งแก้ว อรรถากร, **คติชนวิทยา**, เอกสารนิเทศก์การศึกษา ฉบับที่ ๑๘๘, (กรุงเทพมหานคร : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๘.

^๘ ประคอง นิมมานเหมินท์, **นิทานพื้นบ้าน**, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๘ เล่มที่ ๑ หน่วยที่ ๒, หน้า ๘-๓๓.

๖. นิทานวีรบุรุษ (Hero Tale) เล่าถึงคุณธรรม ความกล้าหาญ เฉลียวฉลาด การเป็นแบบอย่างที่ดี การต่อสู้หรือวีรกรรมของตัวเอกที่มักเป็นวีรบุรุษของเผ่าพันธุ์ รวมทั้งการผจญภัยต่างๆ ของตัวเอกที่เก่งกล้าเกินกว่ามนุษย์ทั่วไป เช่น ไกรทอง โรบินฮู้ด เฮอร์คิวลีส เป็นต้น

๗. นิทานคำสอน (Fable) เป็นเรื่องเล่าสั้นๆมีเนื้อหาสอนใจ สอนการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตัวที่ดี มีทั้งการบอกเล่าแบบตรงๆ และเล่าเปรียบเทียบเป็นอุทาหรณ์ เช่น นิทานสุภาษิตต่าง ๆ นิทานอีสป เป็นต้น

๘. นิทานศาสนา (Religious Tale) เป็นประวัติบุคคลในศาสนา อาจมีการแสดงอิทธิฤทธิ์ หรืออภินิหารประกอบ เช่น พระพุทธเจ้า พระเยซู หลวงปู่ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด เป็นต้น

๙. นิทานชาดก (Jataka Tale) เป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เนื้อเรื่องถ่ายทอดถึงคุณธรรมชั้นสูง โดยเฉพาะทศบารมี ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา และความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิด เช่น ทศชาติชาดก เป็นต้น

๑๐. เทพนิยายหรือเทพปกรณัม (Myth) ตัวเอกจะเป็นเทพยดา นางฟ้า และบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พระอินทร์ นางสงกรานต์ เมฆลาภบารามสุร เป็นต้น

๑๑. นิทานสัตว์ (Animal Tale) ตัวเอกจะเป็นสัตว์ที่สมมุติให้มีความรู้สึกนึกคิด และพูดได้แบบมนุษย์ เนื้อเรื่องแสดงออกถึงความเฉลียวฉลาด ใจฉลาด ซื่อสัตย์ คดโกง และอื่น ๆ ที่เป็นพฤติกรรมทั่วไปของมนุษย์ ส่วนใหญ่เนื้อเรื่องจะสั้นๆ แทรกคติสอนใจประเภททำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วเช่น นิทานอีสป เป็นต้น

๑๒. นิทานตลก (Jest or Merry Tale) เป็นเรื่องสั้น ๆ เล่าถึงพฤติกรรมหรือเหตุการณ์ที่น่าจะเป็นไปได้หรือเรื่องที่เกิดจากความโง่ การแกล้ง การพนันขันต่อ เน้นพฤติกรรมผิดปกติที่บุคคลทั่วไปเห็นเป็นเรื่องตลกขบขัน..มักแทรกแง่คิดการปฏิบัติตนไว้ด้วย เช่น ศรีธนญชัย หัวล้านนอกครุ เป็นต้น

๑๓. นิทานเข้าแบบ (Formula Tale) เป็นเรื่องเล่าที่มีแบบแผนการเล่าแตกต่างจากนิทานประเภทอื่นได้แก่ นิทานไม่รู้จบ นิทานไม่จบเรื่อง มีเจตนาหยอกเย้าผู้ฟังให้สนุกสนาน มีส่วนร่วมในการเล่านิทาน ช่วยแต่งเรื่องหรือตอบคำถาม เมื่อผู้ฟังติดตามฟังอย่างตั้งอกตั้งใจจะหยุดเล่า เพื่อให้ผู้ฟังคะยั้นคะยอให้เล่าต่อ ผู้เล่าก็จะเล่าออกมาทีละประโยค โดยเปลี่ยนเพียงจำนวนหรือตัวเลขเท่านั้น จึงเล่าต่อไปได้โดยไม่จบ นิทานประเภทนี้มีประโยชน์ในการสอนนับเลขให้แก่เด็ก ๆ

๑๔. นิทานปริศนา (Riddle Tale) เป็นนิทานที่ผูกเงื่อนงำให้ผู้ฟังทาย ติดตาม หรือแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องที่เล่า เช่น เรื่องนิทานเวตาล เป็นต้น

นพวรรณ ยุติธรรม กล่าวไว้ในบทความเรื่องนักเล่านิทานว่า

ไม่ว่าจะแบ่งประเภทของนิทานด้วยหลักการใด ๆ ก็ตาม ลักษณะร่วมข้อหนึ่งของนิทานประเภทต่าง ๆ ได้แก่ การเป็นกลวิธีอันแยบยลที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ขึ้นมาอย่างยาวนานเป็นร้อยเป็นพันปีเพื่อช่วยให้ลูกหลานได้เรียนรู้วัฒนธรรมและสังคม เข้าใจโลก เข้าใจชีวิต มี

ศีลธรรม คุณธรรมจริยธรรม และยังสามารถสร้างนักเล่านิทานผู้มีชื่อเสียงไว้หลายต่อหลายคนเลยทีเดียว^๙

นอกจากนั้นมือนักเล่านิทานที่มีชื่อเสียง อาทิ สุนทรภู่ นักเล่านิทานชาวไทย ผู้แต่งนิทานเรื่อง โศบุตร พระอภัยมณี พระไชยสุริยา ลักษณวงศ์ สิงห์ไกรภพ นักเล่านิทานที่มีชื่อเสียงของโลกคือ อีสป (Aesop) ทาสสมัยกรีกโบราณ ผู้แต่งนิทานอีสปที่รู้จักกันทั่วโลก นักเล่านิทานชาวฝรั่งเศส ฌ็อง เดอ ลา ฟอนเต (Jean de la Fontaine) ผู้เล่านิทานเสียดสีสังคม ศาสนา และความเชื่อ เจ้าของผลงาน “Fables Choiesies” นักเล่านิทานชาวอเมริกัน วอลเตอร์ อีเลียส ดิสนีย์ (Walter Elias Disney) ที่รู้จักแพร่หลายในนาม วอลต์ ดิสนีย์ ผู้มีฝีมือวาดการ์ตูน ได้นำเทพนิยายและนิทานมาสร้างเป็น ภาพยนตร์การ์ตูนจนเป็นที่รู้จักกันไปทั่วโลก

มนุษย์ใช้นิทานในการแสดงออกถึงความรู้สึก ความคิด คติความเชื่อ ตลอดจนความต้องการที่จะอธิบายถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ที่ยังไม่สามารถหาคำตอบได้ในขณะนั้น โดยการถ่ายทอดผ่านเรื่องเล่า นอกจากให้อรรถรสของความเพลิดเพลิน สนุกสนานแล้ว ชวนให้ติดตามแล้วนิทานยังมีความหมายอื่น ๆ อีกมากมาย ดังที่ กุสุมา รักขมณี กล่าวถึงคุณค่าของนิทานว่า “นอกจากความสนุกสนานและแง่คิดจากนิทานแล้ว ผู้ฟังก็จะเข้าใจร่องรอยความคิดและมุมมองของผู้คนผ่านนิทาน”^{๑๐}

กึ่งแก้ว อรรถากร เน้นถึงคุณค่าของนิทานว่า

มีความสำคัญต่อการสร้างบุคลิกภาพ มีพลังโน้มน้าวทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคล และสังคมได้ นอกจากนี้การเล่านิทานยังเป็นการแสดงออกของความรัก ความเอาใจใส่ของผู้ใหญ่ที่มีต่อเด็ก การเล่านิทานให้เด็กฟัง จึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาอารมณ์ต่างๆของเด็กได้ดี เช่น ความรัก ความพึงพอใจ ดังนั้นนิทานจึงมีอิทธิพลและมีคุณค่ากับเด็ก การที่พ่อแม่และครูได้ใกล้ชิดกับเด็กโดยการเล่านิทาน ทำให้เกิดความเข้าใจเด็กมากขึ้น และทำให้เด็กรู้สึกอบอุ่นมีที่พึ่งทางใจ^{๑๑}

นิทานเป็นที่ชื่นชอบของคนทุกเพศทุกวัย อีกทั้งยังสร้างสรรค์จินตนาการ ดังที่ ศิวาพร วัฒนรัตน์ แสดงความคิดเห็นว่า

ใคร ๆ ก็ชอบนิทาน เพราะนิทานเปิดโลกแห่งจินตนาการ ให้ผู้ฟังได้หลีกหนีจากโลกความเป็นจริงไปชั่วคราว พาตัวเองไปสู่อีกโลกหนึ่ง ที่มีกฎเกณฑ์เป็นของตัวเองอีกแบบหนึ่งที่ไม่

^๙ นพวรรณ ยุติธรรม , **นักเล่านิทาน**, วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๔, ๒๕๕๖), หน้า ๕.

^{๑๐} กุสุมา รักขมณี, **ปรณณนิทาน**, (กรุงเทพมหานคร : แม่คำผาง, ๒๕๕๗), หน้า ๖๘.

^{๑๑} กึ่งแก้ว อรรถากร, **คติชนวิทยา**, เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๘๔, (กรุงเทพมหานคร : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๙.

เหมือนโลกแห่งความจริง เจ้าชายมีอาวุธวิเศษ ยักษ์แปลงร่างได้ เจ้าหญิง สวมเสื้อผ้าที่ประดับด้วยดวงดาวต้นไม้พูดได้ ทารกน้อยเกิดอยู่ในดอกบัวก็ได้ เป็นต้น^{๑๒}

กึ่งแก้ว อรรถาการ ให้ทรงสนะเกี่ยวกับความสำคัญของนิทานว่า “เนื้อหาของนิทานสะท้อนให้เห็นเนื้อหาของชีวิต ขนบธรรมเนียมและประเพณีของคนในสมัยโบราณ นิทานจึงนับเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง”^{๑๓}

จากความหมายของนิทานและการแบ่งประเภทนิทานจากนานาพรรณสนะพบว่านิทานเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาช้านาน หรือแต่งขึ้นใหม่โดยอิงความจริงหรือจินตนาการ มีวัตถุประสงค์เพื่ออบรมสั่งสอน ให้ความรู้ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน และคติสอนใจจากเนื้อหาในนิทาน รวมถึงเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งต่อ ๆ กันมา นอกจากนี้นิทานยังเป็นที่นิยมของคนทุกเพศทุกวัยที่อาศัยอยู่ทั่วทุกมุมโลกอีกด้วย

๒.๑.๒ นวนิยาย

มนุษย์ผูกพันกับเรื่องเล่ามายาวนานนับแต่ดึกดำบรรพ์ จากปากสู่ปากจนมีการบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษรต่อเติมแต่งแต้มด้วยจินตนาการ เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องสั้น ๆ เรียกว่า “นิทาน” ต่อมายุคสมัยเปลี่ยนไป จึงมีการพัฒนาโครงเรื่องให้ซับซ้อนละเอียด สมจริงและใกล้เคียงกับชีวิตมนุษย์มากขึ้น กลายเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วเรื่องยาวให้ชื่อเรียกใหม่ว่า “นวนิยาย”

ประเทศไทยรับอิทธิพลการประพันธ์เรื่องสั้น และนวนิยายมาจากตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ นวนิยายได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เพราะนอกจากจะให้ความบันเทิงแล้ว ยังสื่อสะท้อนความคิดของสังคม^{๑๔} ตรงกับพรรณสนะของ ตรัสศิลป์ บุญขจร ที่ว่า “วรรณกรรมย่อมสัมพันธ์กับสังคม วรรณกรรมสะท้อนประสบการณ์ชีวิตในยุคสมัย ไม่ว่านักเขียนจะจงใจสะท้อนสังคมหรือไม่ก็ตาม”^{๑๕} กรณีนี้ผู้วิจัยมองว่านวนิยายสามารถสะท้อนมุมมองได้รอบด้าน ตามประสบการณ์และวิสัยทัศน์ของผู้ประพันธ์ โดยการถ่ายทอดเรื่องราวผ่านตัวละครควบคู่ไปกับการนำเสนอบริบททางสังคม ศาสนาความเชื่อ และวัฒนธรรม

^{๑๒} ศิวาพร วัฒนรัตน์, **วรรณกรรมนิทานคำโคลงของล้านนา** : ลักษณะเด่น ภูมิปัญญาและคุณค่า, เอกสารโครงการวิจัย สกว, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๑๓} กึ่งแก้ว อรรถาการ, **คติชนวิทยา**, เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๑๘๔, หน้า ๑๒.

^{๑๔} ศิริญา จรเทศ, วิเคราะห์บทบาทครอบครัวที่มีต่อตัวละครในนวนิยายของ ว. วนิชย์กุล, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^{๑๕} ตรัสศิลป์ บุญขจร, **นวนิยายกับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บางกอกการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๕.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามนวนิยายว่า “บันเทิงคดีร้อยแก้วขนาดยาว รูปแบบหนึ่ง มีตัวละคร โครงเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่อง และสถานที่ ที่ทำให้เนื้อเรื่องมีความสมจริง เช่น เรื่องหญิงคนชั่ว ของ ก. สุรางคนางค์ เรื่องเรือนุชย์ ของ กฤษณา อโศกสิน ถ้ามีขนาดสั้น เรียกว่านวนิยายขนาดสั้น เช่น เรื่องดรรชนีนาง ของ อิงอร เรื่องสร้อยทอง ของ นิमित ภูมิถาวร”^{๑๖}

วินิตา ดิถียนต์ (ว.วินิจฉัยกุล) กล่าวว่า “นวนิยาย” เป็นจินตนาการของมนุษย์ที่คาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างความฝันกับความจริง ซึ่งมนุษย์สังเกตความจริงรอบตัว แล้วนำมาตกแต่งประดับประดาให้เป็นจินตนาการ”^{๑๗} ในนวนิยาย ตัวละครสมมติเหล่านั้นคงมีจิตใจ อารมณ์และความรู้สึกไม่ผิดไปจากมนุษย์จริง ฉะนั้น “ชีวิตกับนวนิยาย” ซึ่งมีข้อสัมพันธ์อย่างที่จะตัดให้ขาดออกจากกันเสียไม่ได้ มันเป็นกระจกที่ส่องให้เห็นภาพสะท้อนซึ่งกันและกัน และเพราะท้องฟ้าแห่งชีวิตมนุษย์ มักจะมีดคลุ้มด้วยเมฆ และพายุมากกว่าความใสกระจ่างด้วยแสงเดือน^{๑๘} หรือจะกล่าวอีกนัยได้ว่า “นวนิยาย..เป็นกระจกเงาบานใหญ่ที่สะท้อนให้รู้จักชีวิต รู้จักสังคมในแง่ที่คลาญปัญหา”^{๑๙}

สุพรรณิ วราธร ได้จำแนกประเภทของนวนิยายออกเป็น ๑๑ ประเภท คือ ๑.นวนิยายรัก ๒.นวนิยายสะท้อนสังคม ๓.นวนิยายแสดงข้อคิดหรือปัญหา ๔.นวนิยายชีวิตโลดโผน ๕.อาชญนวนิยาย ๖.นวนิยายผจญภัย ๗.หัตถ์นิยาย ๘.นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ ๙.นวนิยายการเมือง ๑๐.นวนิยายอิงพระพุทธศาสนา ๑๑. นวนิยายเชิงวิทยาศาสตร์^{๒๐}

การแบ่งประเภทของนวนิยายข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการจัดแบ่งตามเนื้อหาหลักของนวนิยายแต่ละเรื่อง แต่ในความเป็นจริงแล้วนิทานหรือนวนิยายเรื่องหนึ่งอาจมีเนื้อหาหลากหลายประเภทผสมผสานกัน ดังเช่น นิทานชาดกนอกจากจะเน้นหลักธรรมคำสอนแล้ว ยังสอดแทรกศาสตร์ต่าง ๆ ไว้มากมาย อาทิ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นต้น สำหรับนวนิยายอิงพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน บ้างก็มีเรื่องของความรักเข้ามาแทรกอยู่ด้วย อาทิ เรื่องลีลาวดี ของ ธรรมโฆษ หรือ ธรรมนิยาย หลายเรื่องของ ทมยันตี อาทิ ฌาน จิตา มายา ก็ผสมผสานทั้งหลักธรรมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน วิทยาศาสตร์ และปรัชญา เอาไว้อย่างลงตัว

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, หน้า ๖๐๘.

^{๑๗} วินิตา ดิถียนต์ (ว.วินิจฉัยกุล), บ้านของพุ่มนี้, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔.

^{๑๘} รัญจวน อินทรกำแหง, ภาพจากนวนิยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๑๑), หน้า ๓-๔.

^{๑๙} รื่นฤทัย สัจจะพันธุ์, ความรู้ทั่วไปทางภาษาและวรรณกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๖), หน้า ๕๐.

^{๒๐} สุพรรณิ วราธร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๔-๒๐.

“นวนิยาย” นอกจากจะให้ความบันเทิงกับผู้อ่านแล้ว ยังเป็นเครื่องมือเรียนรู้ที่ทรงพลัง เนื่องจากการอ่านต้องอาศัยสมาธิ และความตั้งใจเป็นอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันนวนิยายนำผู้อ่านเดินทางสู่โลกของตัวละครหลากหลายชีวิต หลากหลายอาชีพ อย่างใกล้ชิด นวนิยายจึงเป็นเสมือนแบบฝึกหัดในการเรียนรู้ให้เข้าใจตนและคนอื่นมากขึ้น ทั้งยังสอดแทรกศาสตร์ต่าง ๆ ไว้อย่างมีศิลปะทำให้ผู้อ่านสนุกสนานไม่เบื่อหน่ายในการเรียนรู้ จึงได้พัฒนาสติปัญญาควบคู่ไปด้วย และที่สำคัญนวนิยายประเภทอิงศาสนาหรือนวนิยายแทรกคติธรรม มีส่วนช่วยในการพัฒนาชีวิตและจิตใจของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

๒.๒. ความหมายและความสำคัญของธรรมนิยาย

ธรรมนิยาย หมายถึง เรื่องเล่าที่แทรกแง่คิดคติธรรมคำสอนต่าง ๆ ไว้ เป็นนิยายส่งเสริมศีลธรรมจริยธรรมสำหรับผู้ใหญ่ ให้ทั้งข้อคิดและคติเตือนใจ ปลูกฝังคุณธรรมต่างๆ ที่สังคมพึงประสงค์ให้แก่ผู้ฟัง อาทิ ความซื่อสัตย์ ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเพียร นอกจากการนำเสนอเรื่องของคุณธรรม จริยธรรม แล้ว ธรรมนิยายบางเรื่องยังลงลึกไปถึงหลักธรรมอันลึกซึ้ง ดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงความหมายของคำว่า ธรรม ว่า “สภาพที่ทรงไว้ธรรมตา ธรรมชาติ สภาวธรรม สัจจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่ง ปรากฏการณ์ ธรรมารมณ์ สิ่งที่เกิด คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง ความประพฤติดชอบ หลักการ แบบแผน ธรรมเนียม หน้าที่ความชอบ ความยุติธรรม พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น”^{๒๑} จากความหมายของคำว่าธรรมที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้แสดงไว้แล้วนี้ ท่านได้รวมเอาคุณธรรม ความดีความงาม ความถูกต้อง และพระธรรมคำสั่งสอนไว้ด้วยกัน แสดงให้เห็นว่าพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งได้ตรัสเล่าเป็นคำสอน เน้นในเรื่องของคุณธรรมและจริยธรรม แต่นอกเหนือจากนั้นก็ยังมีสภาวธรรมอื่น ๆ ที่ลึกซึ้งเป็นสัจจธรรมรวมอยู่ด้วย

นวนิยายสื่อธรรม ไม่เฉพาะเจาะจงว่าจะเป็นเพียงธรรมนิยายในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ยังหมายรวมถึงนวนิยายส่งเสริมคุณธรรมอื่น ๆ หรือแม้แต่เทพนิยาย ก็นับเป็นนิยายสื่อธรรมได้ ดังที่ ฟริตจอบ คราบรา (Frijjof Crabra) มองว่า

เทพนิยายเป็นวิธีแสดงสัจจะ เมื่อใดก็ตามที่นักปราชญ์ตะวันออก แสดงความรู้สึกรักของตนออกมาเป็นภาษาพูด ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของเทพปกรณัม สัญลักษณ์ต่าง ๆ บทกวีหรือถ้อยคำผกผันผิดธรรมดาก็ตาม ท่านเหล่านั้นต่างตระหนักดี ในข้อจำกัดของภาษาและความคิด

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

เชิงเส้นตรง ภาษามนุษย์มีข้อจำกัดในการใช้ ใช้ได้กับสมมุติสัจจะเท่านั้น ใช้แสดงปรมาตมสัจจะไม่ได้ จึงต้องใช้ภาษาเทพนิยาย^{๒๒}

นิทานสื่อธรรมจากทุกมุมโลก เป็นเรื่องเล่าที่สอนคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งเป็นความดี ความงาม ถูก ผิด ดี ชั่ว ในเรื่องที่คล้ายคลึงกันแม้ต่างชาติต่างศาสนา เนื่องจากคุณธรรมความดีความงาม เป็นค่านิยมสากล สำหรับนิทานสื่อธรรมในนิทานชาดก และนิทานธรรมบทที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ได้บันทึกเรื่องเล่าเอาไว้มากมาย นอกจากจะเป็นคำสอนเกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรมแล้วยังสอดแทรกด้วยหลักธรรมอันลึกซึ้ง สามารถนำมาปรับใช้ได้กับทุกสถานที่ ทุกเวลา และทุกสถานการณ์ เนื่องจากธรรมของพระพุทธองค์เป็นอากาโณไม่เกี่ยวเนื่องด้วยกาลเวลา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานิยมสื่อคำสอนด้วยเรื่องเล่าหรือที่เรียกว่า นิทานธรรมะที่รู้จักกันแพร่หลายในแวดวงของชาวพุทธก็คือ นิทานชาดกและนิทานธรรมบท ดุษฎีนิพนธ์เล่มนี้จะศึกษานิทานธรรมบท เพราะนิทานธรรมบทเป็นนิทานที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่ชาวพุทธทั้งในประเทศศรีลังกา ประเทศเมียนมา และในประเทศไทย เป็นต้น นิทานธรรมบทมีตัวอย่างบุคคลหรือสัตว์ที่แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ แล้วได้รับผลตามกฎแห่งการกระทำของตน ๆ นิทานธรรมบทชี้ว่าใครทำกรรมอย่างไรจะได้รับผลอย่างนั้น โดยให้ความสำคัญกับจิตที่มีเจตนา ดังคำในคาถาแรกที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่วก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย”^{๒๓}

นิทานธรรมบทแสดงหลักพุทธธรรมครอบคลุมทั้งแกัฆรวาสและบรรพชิต สำหรับฆรวาสผู้ครองเรือนมีคำสอน เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องภวาวา สำหรับบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน มีคำสอนเรื่องเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา โดยท่านผู้เล่าผูกเรื่องขึ้นมาบ้าง อ้างอิงเหตุการณ์ในพุทธประวัติบ้าง เล่านิทานแฝงคติธรรมทางพระพุทธศาสนา

ในประเทศไทย การศึกษาภาษาบาลีของพระสงฆ์ใช้หนังสือนิทานธรรมบท (อัมมปัทฏฐกถา) เป็นคู่มือมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษานิทานธรรมในดุษฎีนิพนธ์ เพื่อเชื่อมโยงกับธรรมเนียมของหมยยันตี ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๓ นิทานธรรมบท

นิทานธรรมบท เป็นเรื่องเล่าชี้แนวทางแนวทางหรือหนทางแห่งการทำความดี (หลักเว้นความชั่ว) การสอนนิทานธรรมบทในอรรถกถา เน้นให้เห็นทั้งสองด้านคือดีชั่วถูกผิดคู่กันไป เพื่อให้เห็นความแตกต่างของความดีและความชั่วอย่างชัดเจน เช่น หมวดคนพาลและหมวดบัณฑิต หรือนำเสนอ

^{๒๒} พริตจอบ คราบา (Frijof Crabra) อ้างใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, พระพุทธศาสนาในวรรณคดีไทย, เอกสารคำสอนวรรณคดีพระไตรปิฎก, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๘๔.

^{๒๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓

หมวดอื่น ๆ ที่สามารถพัฒนาต่อไปสู่หนทางของความหลุดพ้น เช่น หมวดที่ว่าด้วยการฝึกจิต หมวดที่ว่าด้วยมรรค หมวดที่ว่าด้วยพระอรหันต์ เป็นต้น นิทานธรรมบทจึงเป็นประโยชน์ต่อบุคคลในวงกว้างทั้งนักบวช พระราชา นักการเมือง นักการปกครอง จนกระทั่งถึงผู้ครองเรือนทั่วไป วิธีการสื่อนิทานธรรมบทก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจใคร่ศึกษา เนื่องจากเนื้อเรื่องหลากหลายชวนติดตาม ทำให้ผู้อ่านสนุกสนานเพลิดเพลิน ทั้งยังแสดงข้อคิดเป็นสุภาษิตที่ไพเราะลึกซึ้งกินใจ นับว่านิทานธรรมบทเปี่ยมด้วยอรรถและรสอันงดงาม

๒.๓.๑ ที่มา

อรรถกถาธรรมบทเกิดจากผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์และพระเถระอื่น ๆ ในพุทธศตวรรษที่ ๕ ตามประวัติซึ่งปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์และสัทธัมมสังคหะ ได้บันทึกไว้ว่าอรรถกถาเดิมนั้นพระมหินทเถระโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้เป็นผู้นำมาสู่ประเทศศรีลังกา และได้ทำการแปลสู่ภาษาสิงหล อรรถกถาที่มีอยู่ในอินเดียได้สูญหายหรือมีอยู่แต่ไม่สมบูรณ์ ท่านพระเรวตะได้แนะนำให้พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปประเทศศรีลังกา เพื่อทำการศึกษา และแปลกลับสู่ภาษามคธดั้งเดิม^{๒๔}

อรรถกถาธรรมบทเป็นคัมภีร์อธิบายความพระไตรปิฎกหมวดหนึ่ง ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๕ ท่านแสดงไว้เป็นคำประพันธ์เรียกว่าคาถา มี ๔๒๓ คาถา มีนิทานประกอบจำนวน ๓๐๒ เรื่อง เรียกว่า นิทานธรรมบท^{๒๕} อรรถกถาธรรมบทเป็นวรรณกรรมบาลี ที่พระพุทธโฆษะ ปราชญ์ชาวอินเดียแปลจากภาษาสิงหลโบราณ มีโครงสร้างที่เขียนไว้อย่างเป็นระบบ มีแบบแผนเป็นภาษากวี แปลจากภาษาสิงหลเป็นต้นติภาษา (ต้นตอ ภาส มโนรม) คือภาษาบาลี ท่านผู้รจนอรรถกถาอธิบายหลักธรรม ในคัมภีร์ธัมมบท ขุททกนิกาย พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ในเล่มที่ ๒๕ มีเนื้อความไพเราะ สั้น คมคาย เหมาะจะนำไปประยุกต์เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ธัมมปัทมฐกถาแต่งขึ้นยุคหลังวรรณคดีพระไตรปิฎก (Post-Cannonical Literature) จัดไว้ในกลุ่มเดียวกันกับมิลินทปัญหา วรรณกรรมของพระพุทธทตตะ วรรณกรรมของพระพุทธโฆษะ และวรรณกรรมของพระธรรมปาละ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นตามหลักวรรณกรรมไวยากรณ์บาลี^{๒๖} ลักษณะการเล่าเรื่องแต่ละเรื่องจะมีเอกลักษณ์ประจำไปตลอดทุกๆ เรื่อง แต่ละเรื่องประกอบด้วยหลักธรรมคตินิธรรม และพุทธวิธีการสอนอันเป็นหัวใจของพุทธจริยศาสตร์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างครอบคลุม เหมาะแก่คนทุกเพศทุกวัย ง่ายต่อการเข้าใจ มีเนื้อความที่ไม่ลึกลับซับซ้อน

^{๒๔} พระมหาทวี มหาปัญญา, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปัทมฐกถา”, **วิทยานิพนธ์-ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

^{๒๕} พระมหาทรรศน์ คุณทสสี (โพนดองแก้ว), “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒-๑๕.

^{๒๖} Anomadashi Barua อ้างใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **อัญมณีล้ำค่าในอรรถกถาธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๖.

อรรถกถาธรรมบท มี ๔ ส่วน (๔ ฉบับ) ส่วนที่ ๑ เป็นส่วนสิงหลโบราณ ส่วนที่ ๒ เป็นส่วนที่พระพุทโธษะแปลจากส่วนที่ ๑ คือภาษาสิงหลโบราณ ส่วนที่ ๓ พระธรรมเสนมหาเถร แปลมาจากส่วนที่ ๒ เป็นภาษาสิงหลชื่อว่าสัทธรรมรัตนาลี ในศตวรรษที่ ๑๓ และส่วนที่ ๔ ปรากฏนามว่า จุลละพุทโธษะ เขียนขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาส่วนที่ ๓ เขียนอีกส่วนหนึ่งในลังกา^{๒๗} อรรถกถาธรรมบทได้มาปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในประเทศไทย ที่พมามีหลักฐานประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ คือ เมื่อพระศิริมังคลาจารย์รณาคัมภีร์มิ่งคัลลิตปนี ท่านได้อ้างข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้รับการจารจารึกเป็นอักษรล้านนาในใบลานบ้าง เป็นอักษรขอมบ้างในกาลต่อ ๆ มา จนมาได้รับการคัดลอกเปลี่ยนจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือตามที่ปรากฏในสถิติการพิมพ์ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๙ เป็นฉบับของมหาภูมิบาลวิทยาลัยและได้รับการจัดพิมพ์เรื่อยมา^{๒๘}

สุภาพรณ ฦ บางช้าง กล่าวว่

อรรถกถา มีความหมายเดียวกันกับคำว่า อรรถกถา แปลว่า การอธิบายความหมาย (exposition of the sense, explanation commentary) ไทยเรานิยมเขียนว่า อรรถกถา หมายถึงหนังสือ ๒ ประเภท ๑. แต่เดิมหมายถึงหนังสือบาลีเรื่องใดก็ตาม ที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์ที่อธิบายความหมายของคำ และความในพระไตรปิฎก คัมภีร์มีลิตทปัญหา คัมภีร์มหาวงส์ เป็นต้น ๒. ต่อมาคำว่าอรรถกถา หรืออรรถกถาได้มีความหมายแคบลง คือหมายถึงเฉพาะหนังสือที่อธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎกเท่านั้น และได้เรียกชื่อหนังสืออื่น ๆ ที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎกเป็นแบบต่างๆ ตามลักษณะหนังสือ เช่น ประเภทปกรณ์พิเศษ ประเภทพงศาวดาร ประเภทสหทวิเศษ เป็นต้น^{๒๙}

ธรรมบท ได้แก่ ถ้อยคำเป็นทาง หรือข้อธรรม^{๓๐} หรือทางแห่งความดี (The Path of Virtue)^{๓๑} ธรรมบทสืบทอดมาตั้งแต่เมื่อครั้งรวบรวมพระธรรมวินัยครั้งแรก ที่เมืองราชคฤห์ พระมหากัสสปเถระนิมนต์พระอานนทเถระให้สวดธรรมบท พระอานนทเถระไม่ใช้คำเริ่มต้นว่า เอว เม สุตฺตฺ เหมือนพระสูตรอื่น ๆ ในขุททกนิกาย^{๓๒}

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๘} รังษี สุทนธ์ อ่างใน พระมหาทรศน์ คุณทสฺสี (โพนดวงแก้ว) , “การศึกษาเปรียบเทียบพุทฺธิวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”, หน้า ๒๒.

^{๒๙} สุภาพรณ ฦ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๗๑.

^{๓๐} กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ, **ปทานุกรม บาลี ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๓๗๙.

^{๓๑} F. Max Muller ed., **The Dhammapada**, (Dew Delhi : Low Price Publications, 1995), p 1.

^{๓๒} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **อัญมณิลำคำในอรรถกถาธรรมบท**, หน้า ๖๓.

สมาสคำว่า อัมมปท กับคำว่า อัญญกถา เป็นอัมมปทัญญกถา หรืออรรถกถาธรรมบท หมายถึงอรรถกถาอธิบายความในธรรมบท แบ่งเป็นตอนเรียกวรรค มี ๒๖ ววรรค พระอรรถกถาจารย์ ยกขึ้นสู่สังคายนาเป็นสัดส่วน^{๓๓} ดังนี้

ตารางที่ ๒.๑ : หมวดธรรมในอรรถกถาธรรมบท

ชื่อวรรค	ว่าด้วยเรื่อง	จำนวนคาถา
๑.ยมกวรรค	หมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่กัน ๑๔ เรื่อง	๒๐ คาถา
๒.อัปมาทวรรค	หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท ๙ เรื่อง	๑๒ คาถา
๓.จิตตวรรค	หมวดว่าด้วยการฝึกจิต ๙ เรื่อง	๑๑ คาถา
๔.ปุพผวรรค	หมวดว่าด้วยดอกไม้ ๑๒ เรื่อง	๑๖ คาถา
๕.พาลวรรค	หมวดว่าด้วยคนพาล ๑๕ เรื่อง	๑๖ คาถา
๖.บัณฑิตวรรค	หมวดว่าด้วยบัณฑิต ๑๑ เรื่อง	๑๔ คาถา
๗.อรหัตตวรรค	หมวดว่าด้วยพระอรหันต์ ๑๐ เรื่อง	๑๐ คาถา
๘.สหัสสวรรค	หมวดว่าด้วยหนึ่งในพัน ๑๔ เรื่อง	๑๖ คาถา
๙.ปาปวรรค	หมวดว่าด้วยบาป ๑๒ เรื่อง	๑๓ คาถา
๑๐.ทัณทวรรค	หมวดว่าด้วยการลงทัณฑ์ ๑๑ เรื่อง	๑๗ คาถา
๑๑.ชราวรรค	หมวดว่าด้วยความชรา ๙ เรื่อง	๑๑ คาถา
๑๒.อัตตวรรค	หมวดว่าด้วยตน ๑๐ เรื่อง	๑๐ คาถา
๑๓.โลกวรรค	หมวดว่าด้วยเรื่องโลก ๑๑ เรื่อง	๑๒ คาถา
๑๔.พุททวรรค	หมวดว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า ๙ เรื่อง	๑๘ คาถา
๑๕.สุขวรรค	หมวดว่าด้วยความสุข ๘ เรื่อง	๑๒ คาถา
๑๖.ปิยวรรค	หมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นที่รัก ๙ เรื่อง	๑๒ คาถา
๑๗.โกธวรรค	หมวดว่าด้วยความโกรธ ๘ เรื่อง	๑๔ คาถา
๑๘.มลวรรค	หมวดว่าด้วยมลทินทางใจ ๑๒ เรื่อง	๒๑ คาถา
๑๙.อัมมัญญวรรค	หมวดว่าด้วยผู้ตั้งอยู่ในธรรม ๑๐ เรื่อง	๑๗ คาถา
๒๐.มัคควรรค	หมวดว่าด้วยมรรค ๑๐ เรื่อง	๑๗ คาถา
๒๑.ปกิณณกวรรค	หมวดว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด ๙ เรื่อง	๑๖ คาถา
๒๒.นिरยวรรค	หมวดว่าด้วยคนทำกรรมชั่ว ๙ เรื่อง	๑๔ คาถา
๒๓.นาควรรค	หมวดว่าด้วยช้าง ๘ เรื่อง	๑๔ คาถา
๒๔.ตันหาวรรค	หมวดว่าด้วยตัณหา ๑๒ เรื่อง	๒๖ คาถา

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

๒๕.ภิกขุวรรค	หมวดว่าด้วยภิกษุ ๓๙ เรื่อง	๒๓ คาถา
๒๖.พราหมณวรรค	หมวดว่าด้วยพราหมณ์ ๓๙ เรื่อง	๔๑ คาถา
รวม	๓๐๒ เรื่อง	๔๒๓ คาถา

ความเป็นมาของอรรถกถาธรรมบทนั้น หากยอมรับว่าอรรถกถาได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล อรรถกถาก็เป็นคัมภีร์ร่วมยุคเดียวกับพระไตรปิฎก แต่ถ้ายึดตามประวัติของวรรณคดีบาลี อรรถกถาก็เป็นอีกยุคหนึ่งที่สืบต่อจากยุคพระไตรปิฎก^{๓๔}

สรุปความว่าธรรมบทฉบับเดิม เป็นพุทธภาษิตล้วน ๆ อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ระหว่างหน้า ๑๕-๗๑ รวม ๕๖ หน้า แบ่งเป็น ๒๖ วรรค ไม่มีนิทานและคำอธิบายใด ๆ แต่อรรถกถาธรรมบทของพระพุทธโฆษาจารย์มีนิทานประกอบพุทธภาษิต เรื่องเหล่านี้ท่านรวบรวมมาจากพระไตรปิฎกบ้าง จากอรรถกถาอื่น ๆ บ้าง แล้วนำมาเรียบเรียงในรูปแบบของธรรมนิทาน

๒.๓.๒. ความสำคัญ

ธรรมบท (ธัมมปทะ) สืบทอดมาด้วยการท่อง ดังที่ระบุว่า พระอนรุทธเถระท่องธรรมบทพระมหาติสสเถระกล่าวธรรมบท ส่วนหนังสือที่ท่านแต่งอรรถาธิบายธรรมบท เป็นคัมภีร์อรรถกถา คือ ธัมมปทัฏฐกถา มีเนื้อหาครอบคลุมคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้าได้แก่ ความไม่ประมาท ความมักน้อย เรืองทาน การรักษาศีล การรักษาอุโบสถ ความมีจิตเด็ดเดี่ยวตั้งมั่น และการครองชีพด้วยปัญญา ผู้ศึกษาธรรมบท หรือ ธัมมปทัฏฐกถา จึงเหมือนกับได้ศึกษาคำสอนอันเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา^{๓๕}

คัมภีร์ธรรมบทได้รับความนิยมอย่างมากเพราะว่ามีความสมบูรณ์พร้อม ทั้งอรรถและรส อย่างน้อย ๓ ประการ คือ ๑. สาระธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้ง สะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้ ช่วยให้จดจำได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ๒. แม้ข้อธรรมสั้น เรียบง่าย แต่ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม ได้นำมาจัดรวมเป็นหมวดหมู่อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจ ๓. วิธีการสอนธรรมที่เด่นที่สุด คือ การใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคายชัดเจน^{๓๖}

อรรถกถาฉบับที่แปลเป็นภาษาบาลีโดยพระพุทธโฆษาจารย์ ได้รวบรวมข้อมูลสำคัญ ๆ เอาไว้หลายเรื่อง คือ ข้อมูลทางด้านสังคม และศาสนาที่คัดมาจากอรรถกถาภาษาสิงหลต้นฉบับเดิม รวมทั้งข้อมูลใหม่ที่เขียนเพิ่มเติมขึ้น อันเป็นเรื่องราวในช่วงศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสต์ศักราช จนถึง

^{๓๔} กรมการศาสนา, **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๖๕-๒๖๗.

^{๓๕} อ่างใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **อัญมณีล้ำค่าในอรรถกถาธรรมบท**, หน้า ๖๗.

^{๓๖} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๘๐-๘๒.

คริสต์ศตวรรษที่ ๕ นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นร่วมสมัยเดียวกับพระพุทธโฆสะ แทรกไว้อีกด้วย ดังนั้น อรรถกถาภาษาบาลีเล่มนี้ จึงเป็นหลักฐานอันทรงคุณค่าอย่างยิ่ง^{๓๗}

๒.๓.๓ ผู้แต่ง

อรรถกถาธรรมบท มาจากพุทธพจน์ที่สืบทอดกันมาเป็นมุขปาฐะ เดิมเป็นภาษามคธที่พระสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นทำการสังคายนาถึง ๓ ครั้ง ต่อมาพระมหามหิทธิเถระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราชได้นำอรรถกถาดังกล่าวจากชมพูทวีป มาเผยแผ่ที่เกาะสิงหลหรือประเทศศรีลังกา ภายหลังพระมหาเถระชาวสิงหลได้แปลอรรถกถานั้นเป็นภาษาสิงหล^{๓๘} ต่อมาพระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลหรือแต่งอรรถกถาขึ้นมาจากภาษาสิงหลที่บันทึกไว้^{๓๙}

ปณามคาถา (คำบูชาพระรัตนตรัย, คำไหว้ครู) ทำให้เราทราบว่าอัมมปัทมฐกถาฉบับเดิมเป็นภาษาสิงหลโบราณ พระพุทธโฆสะปราชญ์อินเดียแปลเป็นต้นตภาษาหรือภาษาบาลี ตามคำเชิญของพระกุมารกัสสปะ นิคมวณะ (คำสุดท้าย) ระบุว่าพระพุทธโฆสะเป็นผู้แปลอัมมปัทมฐกถา ผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์พระพุทธศาสนาองว่าพระพุทธโฆสะเป็นผู้แปลอัมมปัทมฐกถา เรื่องนี้มี ๒ มติ มติหนึ่ง เชื่อว่าผู้แต่งอัมมปัทมฐกถาคือพระพุทธโฆสะ มติหนึ่ง ว่า ผู้แต่งอัมมปัทมฐกถา ไม่ใช่พระพุทธโฆสะ มติที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ ๒ มตินี้ คือ มติของพระปัญญานันทะ (Pannananda) และมติของ เอ็ม. วินเตอร์นิทซ์ (M. Winternitz) ปราชญ์ชาวเยอรมัน^{๔๐} ทั้งสองท่านนี้ อยู่ฝั่งปราชญ์ตะวันออกมีมติว่า ผู้แต่งอัมมปัทมฐกถาคือพระพุทธโฆสะ แต่ปราชญ์ตะวันตกแย้งมตินี้. ส่วน บีซี ลอว์ (B.C. Law) ปราชญ์อินเดียลงมติว่า พระพุทธโฆสะเป็นผู้แต่งอรรถกถาธรรมบท^{๔๑} ชาวพุทธยอมรับมติดังกล่าว เพราะปราชญ์เหล่านี้มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ และยอมรับกันในหมู่นักศึกษาชาวพุทธ^{๔๒}

พระมหาทรรศน์ คุณทสสี (โพนดวงกรณ์) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ ผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทไว้ว่า “พระพุทธโฆษาจารย์เพียงดำเนินการแปลอรรถกถาที่มีอยู่ ท่านมิได้รจนานิทานแต่ละเรื่องนั้นล้วนเป็นอุปattiเหตุ คือ เหตุเกิดพระสูตรทั้งนั้น อรรถกถานั้นท่านจำสืบทอดกันมา

^{๓๗} ปิยนาล (นิโครธา) บุนนาค, **ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๓๘} พระสารีบุตรเถระ ชาวลังกา, **พระคัมภีร์สารัตถทีปนี (แปล) ภาค ๑**, แปลโดย นายสิริ เพ็ชรชัย ป.ธ. ๙, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๓๙} วิ.สงคห. (บาลี), ๑/๑๔.

^{๔๐} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **อัญมณีสัจจะในอรรถกถาธรรมบท**, หน้า ๖๗.

^{๔๑} B.C. Law, **The life and work of Buddhaghghosa 2nd**, (Delhi : Pilgrims Book, 1999), p. 78.

^{๔๒} อังใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **อัญมณีสัจจะในอรรถกถาธรรมบท**, หน้า ๖๘.

จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้วพระมหินทเถระนำมาเผยแพร่ที่ศรีลังกา ต่อมาพระสงฆ์ลังกาแปลเป็นภาษาสิงหล”^{๔๓}

รังษี สุทนต์ กล่าวว่า อรรถกถาทั้งหมดที่อธิบายพระไตรปิฎก มีมาแต่สมัยพุทธกาลแล้วมาเพิ่มเติมอีกบางส่วน อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนา คือ อรรถกถาที่มีมาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระชนม์อยู่^{๔๔} หมายความว่า การอธิบายพระไตรปิฎกมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล สมัยที่พระสาวกจำสืบทอดพระธรรมวินัยด้วยวิธีมุขปาฐะคือทรงจำด้วยใจ สั่งสอนสืบทอดบอกกันด้วยปากเปล่า นั้น พระสาวกผู้จำพระไตรปิฎกจะต้องจำอรรถกถาให้ได้ด้วย^{๔๕} ข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า สมัยทรงจำแบบมุขปาฐะพระไตรปิฎกกับอรรถกถาอยู่รวมกัน คือทรงจำอยู่ในบุคคลเดียวกัน มาแยกจากกันสมัยเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร พระไตรปิฎกเขียนแยกไว้ส่วนหนึ่ง อรรถกถาเขียนแยกไว้ส่วนหนึ่ง พอเมื่อคราวที่พระพุทธโฆษาจารย์มาแปลอรรถกถาเป็นภาษามคร ก็เลยตีตราให้ท่านว่าเป็นผู้รจนารอรรถกถา^{๔๖}

สรุปว่าในกรณีของผู้แต่งอรรถกถาธรรมบท แยกออกเป็น ๒ มติ คือ มติที่ ๑ เชื่อว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้รจนา มติที่ ๒ ไม่เชื่อว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้รจนา กรณีนี้จากการศึกษาผู้วิจัยมีความเห็นว่า ต้นเค้าของอรรถกถาธรรมบทมาจากพุทธพจน์ที่เป็นมุขปาฐะที่เล่าและจำต่อกันมา แล้วนำมาทำสังคายนาโดยพระสังคีติกาจารย์ หลังจากที่พระพุทโธองค์ปรินิพพานแล้ว จึงเชื่อได้ว่า หลักธรรมในอรรถกถานั้นมาจากพุทธพจน์ของพระพุทโธองค์จริง ภายหลังได้นำอรรถกถานั้นมาบันทึกไว้เป็นภาษาสิงหล แล้วนำมาแปลหรือรจนาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ การผ่านขั้นตอนนี้เองทำให้เกิดข้อโต้แย้งว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นเพียงผู้แปล หรือ นำอรรถกถานั้นมาแต่งเติมขึ้นใหม่จากเค้าเดิม ซึ่งทั้งสองมติดังกล่าวก็มีหลักฐานสนับสนุนมุมมองของตน จึงยากที่บ่งชี้ได้ว่ามติใดเป็นมติที่ถูกต้อง กรณีนี้ผู้วิจัยมองว่าสิ่งที่สำคัญยิ่งไปกว่าการที่พระพุทธโฆษาจารย์ จะเป็นผู้รจนารอรรถกถาธรรมบทหรือไม่ ก็คือ อรรถกถาธรรมบทมาจากพุทธพจน์ และหลักธรรมอันประเสริฐของพระพุทโธองค์ ผู้เป็นพระบรมศาสดาของชาวพุทธ

^{๔๓} พระมหาทรรศน์ คุณทสสี (โพนดวงแก้ว), “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”, หน้า ๒๐.

^{๔๔} รังษี สุทนต์, “คัมภีร์เรียนภาษาบาลีและผู้รจนา”, **อบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ : สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๓.

^{๔๕} พระมหาทรรศน์ คุณทสสี (โพนดวงแก้ว), “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”, หน้า ๒๐-๒๑.

^{๔๖} รังษี สุทนต์, “คัมภีร์เรียนภาษาบาลีและผู้รจนา”, **อบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ : สำนักงานเจ้าคณะภาค ๒** หน้า ๘๓.

๒.๓.๔ สารัตถะ

ธรรมบท แปลตรงตัวว่า ทางแห่งความดี (The Path of Virtue) หัวใจของนิทานธรรมบทอยู่ที่การทำความดีละเลิกความชั่ว แต่การทำความดีเพื่อละความชั่วนั้น ก่อนอื่นต้องเข้าใจว่าความดีคืออะไร และความชั่วเป็นอย่างไร วคิน อินทสระ ได้แสดงความเห็นไว้ว่า “บุคคลแม้ปรารถนาความเป็นคนดี แต่เมื่อไม่รู้จักทางแห่งความดี ก็ไม่อาจให้ความปรารถนานั้นเต็มบริบูรณ์ได้ ทำนองเดียวกันบุคคลแม้ต้องการเลิกความชั่ว แต่เมื่อไม่รู้จักความชั่ว ไม่เห็นโทษของความชั่ว เขาจะละเว้นความชั่วได้อย่างไร”^{๔๗} ความดีทำได้ไม่ยากถ้าเราเรียนรู้วิธีทำความดี และรู้จักจุดพอดีว่าอยู่ที่ใด^{๔๘} ดังข้อความว่า “ความดีคนดีทำได้ง่าย ความดีคนชั่วทำได้ยาก ความชั่วคนชั่วทำได้ง่าย ความชั่วพระอริยเจ้าทั้งหลายทำได้ยาก”^{๔๙} ดังนั้นถ้าฝึกตนให้เดินอยู่บนถนนแห่งความดี เรื่องของการทำความดีเลิกหนีความชั่วก็ไม่ใช่เรื่องยาก

นิทานธรรมบทของพระพุทธโฆษาจารย์ มีนิทานประกอบหมวดธรรมทั้ง ๒๖ หมวด จำนวน ๓๐๒ เรื่อง นิทานทุกเรื่องแสดงถึงตัวอย่างของความดี และความชั่วควบคู่กันไป เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มองเห็นประโยชน์อันดีของการทำความดี และโทษมหันต์ของการทำความชั่ว โดยการชี้ให้เห็นหนทางแห่งความดี และหลุมพรางแห่งความชั่ว

อรรถกถาธรรมบทเกิดขึ้นจากความพยายามที่จะสื่อธรรม โดยการอธิบายขยายความ ไปยังผู้อ่านให้เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้ง่ายขึ้น เฉกเช่นเดียวกับนิยายอิงธรรม หรือธรรมนิยายที่รังสรรค์ขึ้นเพื่อนำธรรมเข้าสู่ใจของผู้อ่าน ด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่ายตามยุคสมัยของการประพันธ์ โดยนักประพันธ์ที่เป็นทั้งพระภิกษุ และฆราวาสที่ผ่านการบวชเรียน หรือแม้แต่นักประพันธ์ที่เป็นสตรีก็สนใจประพันธ์ธรรมนิยายกันมากขึ้น ดังเช่นนักประพันธ์ธรรมนิยายสตรีเพศที่ได้รับการยอมรับในวงการกวีไทยอย่างสูง ได้แก่ กฤษณา อโศกสิน โดยเฉพาะทมยันตี หรือคุณหญิงวิมล ศิริไพบูลย์ ผู้ตั้งใจแน่วแน่ว่า “ก่อนตนเองจะกลับบ้าน จะพยายามถ่ายทอดความรู้ในพุทธปรัชญาและเทวศาสตร์ ที่พอมืออยู่บ้างลงในรูปของนวนิยายเท่าที่สติปัญญา พอมือพอทำ”^{๕๐} ดังนั้น ในระยะหลังจึงเห็นธรรมนิยายของทมยันตีออกวางแผงอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย

^{๔๗} วคิน อินทสระ, **ธรรมบท ทางแห่งความดี**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตาพราย, ๒๕๕๕), หน้าคำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๑.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๓.

^{๔๙} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๕/๔๘/๒๗๕.

^{๕๐} ทมยันตี, **ฉาน เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ณ บ้านวรรณกรรม, ๒๕๕๔), หน้า เสมือนหนึ่งคำนำผู้เขียน.

๒.๔ สรุป

อรรถกถาธรรมบท ท่านแต่งขึ้นเพื่ออธิบายความในพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้ง่าย และทำให้ผู้อ่านเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ชวนติดตาม เช่นเดียวกับธรรมเนียมของทมิฬที่ให้ความสนุกสนานน่าติดตาม แต่ในขณะเดียวกันแก่นของธรรมนิยายทั้ง ๔ เรื่อง ตั้งอยู่บนรากฐานของหลักธรรมคำสอนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา อันจะยังประโยชน์ให้กับผู้อ่าน และผู้สนใจใคร่ปฏิบัติเป็นอย่างมาก ดังจะวิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนในบทต่อไป